Maja Milatović, Aberystwyth University, United Kingdom

'Devijantna' ženska tijela u modernoj književnosti i kulturi: od stigme do afirmacije

Uvod

Žensko tijelo funkcionira kao ogledalo koje reflektira različite socio-historijske diskurze koji su kontignentni ili ovisni o vremenu i prostoru. Žensko je tijelo ispisano društveno konstruiranim nelagodama, idealima i konfliktima i funkcionira kao „politički potrebna lokacija kontestacije“ (Shildrick 1). Ovaj članak se bavi ženskim tijelima koja su društveno konstruirana kao „neuobičajena“, „devijantna“, groteskna ili čudovišna. S obzirom na bogatstvo i širinu teme, članak pruža kratak pregled i analizu mogućih razloga za stigmatizaciju drugačijih tijela u modernoj zapadnjačkoj kulturi kroz primjere iz književnosti. Kultura i književna djela su u ovoj analizi gledana kao uzajamno nadopunjavajući koncepti, gdje je književno djelo inherentno povezano s društvenom sredinom u kojoj nastaje. Književna djela su dakle koncipirana kao politički angažirane, kreativne i feminističke reakcije na društvene probleme, diskriminaciju i marginalizaciju stigmatiziranih pojedinaca. Polazeći od feminističke teorije, svrha članka jest istražiti kulturalne i književne reprezentacije tjelesnosti kao društvene konstrukcije te analizirati mehanizme stigmatizacije, postavljajući interdisciplinarne smjernice za daljnu diskusiju tjelesnosti i afirmativnog identiteta potlačenih. Članak se oslanja na feminističku kritičku genealogiju koja polazi od djela kritičarki poput Judith Butler, Margrit Shildrick, Rosemarie Garland-Thomson, Kriste Scott-Dixon i bell hooks.

U svojoj inovativnoj diskusiji ženskog tijela, groteske i bodybuildinga, Krista Scott-Dixon počinje od samog pojma roda ili kulturnog identiteta te tvrdnje da rod nije prirodna datost, nego kontingentna političko-kulturna konstrukcija (Scott-Dixon). Prema tome, naše je tijelo određeno različitim kategorijama koje su društveno, temporalno i geografski uvjetovane i proizvedene. Prema Judith

eISSN 1847-7755; doi: 10.15291/sic/1.1.lc.8

Butler, rod kao političko-kulturna konstrukcija stvoren je nizom performansa koji su ponavljani toliko puta da se čine prirodnima; dakle, ne postoji prirodan način bivanja ženom ili muškarcem koji bi odgovarao društveno i kulturalno konstruiranom binarizmu spolnih organa (Butler 1990; 1997). Prema Kristi Scott-Dixon, autoritativna, dominantna i opresivna definicija „pravog muškarca“ ili žene je društveno i povijesno kontingentna; to znači da ne postoji jedna, singularna i homogena definicija ženstvenosti ili muževnosti (Scott-Dixon). Zbog nevidljivosti performansa kojim se rod konstruira, najčešće se gleda na fizičko tijelo kao ono što određuje i diferencira muškarce i žene (Scott-Dixon). U svojoj raspravi „devijantnih“ ženskih tijela, Scott-Dixon analizira tradicionalne argumente koji povezuju konstrukciju roda s fiziološkim određenjima, prema kojima prava ženstvenost ne uključuje mišiće, fizičku snagu ili krupno tijelo, već se pojam ženstvenosti poistovjećuje s mekoćom, krhkošću i pasivnošću (Scott-Dixon). Scott-Dixon ističe da postoje žene koje prkose takvim predrasudama i samom svojom pojavom dovode u pitanje takve ideologije; to su, primjerice, bodybuilderice (Scott-Dixon). Edwin Schur objašnjava da „gotovo na svaku ženu u našem društvu utječu dominantne definicije devijantnosti...relativno uzevši, samo bivanje ženom čini se kao manje vrijedan položaj“ (Schur 5; citirano u Scott-Dixon). Prema ovoj definiciji, naša kultura diktira parametre pojma ženstvenosti i koje karakteristike će biti etiketirane kao devijantne ili transgresivne. Scott-Dixon zaključuje da normalnost operira na dvije razine u odnosu na rod: na jednoj se bavi zadržavanjem odvojenih sfera za koncepte “muškog” i “ženskog” dok na dubljoj razini, normalnost nejednako valorizira spomenute rodne binarizme (Scott-Dixon). Uzevši stigmatizaciju ženstvenosti u obzir, žene koje izazivaju opresivne društveno uvjetovane okvire, utiru put novim promišljanjima roda i devijantnosti kao društvenim konstrukcijama koje se mogu mijenjati i transformirati iz stigme i opresije u prihvaćanje različitosti i afirmaciju (Scott-Dixon; Garland-Thomson). Prema ovom tumačenju, fizička razlika i same reakcije na tu razliku ukazuju ne samo na društvenu konstruiranost problematičnih i opresivnih diskurza, već i mogućnost njihovog nadilaženja. U tom kontekstu, analiza iznimnih tjelesnih razlika kroz feminističku i interdisciplinarnu perspektivu pomaže, prema Margrit Shildrick, odbacivanju biologizama koji se temelje na prediskurzivnim „prirodnim“ datostima i omogućava revalorizaciju utjelovljenja kao mogućnosti (2).

Spektakl „drukčijeg“ ženskog tijela

Cirkuske atrakcije, nakaze ili „freakovi“ predstavljaju indikativne kulturološke fenomene koji reflektiraju kompleksan odnos drukčijeg subjekta sa konstrukcijama normativnosti. U svojoj analizi cirkuskih atrakcija, freakova i izložbi gdje su izlagana ljudska bića s određenim karakteristikama, Rosemarie Garland-Thomson tvrdi da su te izložbe, konstruirajući freakove kao simbole generalizirane tjelesne razlike, ponovno utvrdile kategorije poput rase, roda, etniciteta i niza drugih faktora kao neodvojive ali i zasebne opresivne sisteme koji su legitimizirani tjelesnim varijacijama: “Ono što smatramo da je freak prirode zapravo je freak kulture” (“Introduction” 10). Upravo Garland-Thomson uspoređuje spektakl cirkuske nakaze sa spektaklom ženskog tijela, gdje gledatelj zauzima funkciju norme, a to je, prema kulturnoj definiciji, muškarac, bijelac, percipiran bez društveno konstruiranih nedostataka (Extraordinary Bodies 8-9).

Margaret Atwood je suvremena kanadska spisateljica čija djela često istražuju protagonistice koje se ne uklapaju u parametre normativnog subjekta, zbog svog roda i ostalih aspekata transgresivnog identiteta. Primjerice, njen roman Lady Oracle (1976) istražuje stigmatizaciju ženstvenosti kroz metaforu cirkuske atrakcije. Joan Foster, glavni lik romana, pati kao dijete od prekomjerne tjelesne težine koje se uspijeva riješiti u odrasloj dobi. Ipak, Joan ostaje opsjednuta svojom prijašnjom težinom i njeno prijašnje debelo tijelo postaje izvor frustracije i psihičkih problema. Njena fiksacija prijašnjom težinom potječe od određene uspomene iz djetinjstva. Jednom prilikom, teta odvodi mladu Joan u cirkus, no kad Joan želi posjetiti šator s cirkuskim nakazama, teta ju odvlači uz prijekore. Jedan od tih šatora izlagao je „najdeblju ženu na svijetu“ i Joan je nije smjela vidjeti. Otada ju noćnim morama proganja vizija te „zabranjene“ žene koju je stvorila u svojoj mašti; debela žena postaje ogromna tjelesna masa bez određenih karakteristika i individualnosti s kojom se Joan identificira. U jednoj od Joaninih noćnih mora, ona opisuje „najdeblju ženu“ kako hoda po žici i reakciju publike:

„Publika je prasnula u smijeh. Zavijali su, upirali prstom i vikali; ponavljali su uvredljive pjesme“ (Atwood 102).

Fantazija debele žene metaforički ukazuje na društvene stavove prema „prekomjernoj“ tjelesnoj težini koje Joan internalizira: isto kao „najdeblja žena“ na pozornici, Joan je u društvu izložena

stigmatizaciji i konstruirana kao devijantna, porugama svedena na homogenu tjelesnost i dehumanizirana. U svojoj analizi iznimnih tijela, Garland-Thomson tvrdi da fizički drugačije tijelo postaje odlagalište za društvene tjeskobe oko bitnih pitanja poput ranjivosti, kontrole i identiteta (Extraordinary Bodies 6). Prema argumentu Garland-Thomson, ono što je etiketirano kao devijantno pomaže pri konstituiranju promatrača kao normalnog.

Fantazija debele žene koja progoni Joan Foster predstavlja internalizaciju tog opresivnog normativnog gledišta prema kojemu debelo žensko tijelo funkcionira kao direktni kontrast mršavom, muškom i bjelačkom tijelu ili normativnom subjektu. Debljina ovdje simbolizira vidljivu transgresiju normi; homogena masa debele žene u cirkusu iz Joanine fantazije literalno i figurativno prelazi granice, „prelijeva“ se i „prijeti“ normativno utjelovljenom pojedincu (Joan). Sublimna očaranost publike je dvosmislena u ovom kontekstu, kombinirajući fascinaciju različitosti sa strahom od kontakta s čudovišnim, groteskním i drukčijim. Margrit Shildrick istražuje ovu istovremenu fascinaciju i strah od različitosti kroz koncept ranjivosti u svojoj knjizi Embodying the Monster: Encounters with the Vulnerable Self (2002). Shildrick povezuje kategoriju ranjivosti i čudovišta i tvrdi da obje dijele sposobnost transgresije granica normativno utjelovljenog sebstva (1). Shildrick dalje argumentira da obje kategorije izazivaju zapadnjački binarizam i signaliziraju transformaciju veze izmedu sebe i drugog (1). Ono sto je inovativno kod Shildrick je upravo njeno izazivanje dihotomije normativno /devijantno; polazeći od konstatacije da su sva tijela morfološki različita, Shildrick argumentira da dihotomija normativno / devijantno zapravo reflektira strah od sličnosti: „Premda se sama riječ 'čudovište' koristi kao pejorativni termin koji podrazumijeva poricanje sličnosti između sebe i drugog, u tolikoj mjeri da se postavlja barijera izmedu to dvoje, sama reakcija odbacivanja takve različitosti signalizira sličnost i familijarnost“ (Shildrick 5). Upravo fantazija debele žene u Lady Oracle istražuje strah od sličnosti: debela žena na žici izaziva Joanine pažljivo postavljene granice izmedu sebe i drugog ili sadašnje sebe i prijašnje vizije sebe kao „devijantnog“ debelog djeteta. U ovom kontekstu, mogućnost familijarnosti ili postajanja debelom ženom za Joan predstavlja izvor noćnih mora, frustracije i psihološkog opterećenja.

Jedan od pozitivnih i afirmativnih prikaza tjelesne različitosti nalazi se u romanu suvremene engleske spisateljice Angele Carter, Nights at the Circus (1984). Ovaj feministički i magično realistični roman prikazuje spektakl „čudovišnog“ ženskog tijela na pozitivniji način. Radnja se

temelji na iskustvima protagonistice Fevvers koja radi u cirkusu kao „žena s krilima“. Svjesna svoje različitosti, Fevvers izvodi akrobacije pred publikom i svjesno koristi ljudsku fascinaciju svojim tijelom, zarađuje na tome i postaje ekonomski neovisna. Metaforička uloga krila je evidentna u ovom kontekstu, pošto Fevvers figurativno i literalno prelazi okvire tradicionalno uvjetovanih rodnih kategorija. Ipak, argument o afirmaciji Fevvers kroz akrobacije i rad u cirkusu se mora također kritički problematizirati i postaviti u opresivni društveni kontekst gdje je naizgled slobodni „izbor“ profesije u cirkusu često rezultat stigmatizacije i izolacije. Romani suvremenih afro-američkih spisateljica također predstavljaju važnu i afirmativnu reprezentaciju tjelesne različitosti. Za razliku od protagonistica u romanima Atwood i Carter, afro-američke spisateljice prikazuju upravo afro-američke protagonistice čija rasa, kao i rod, društveni položaj i tjelesna različitost simultano uzrokuju njihovu stigmatizaciju. Fizička različitost u ovim romanima se odnosi ne samo na drukčije tijelo nego i rasu (također kontingentni socio-kulturalni konstrukt) koja se konstruira kao devijantna, polarna suprotnost normativnim bjelcima. U svojoj diskusiji tjelesne različitosti i afirmativnog identiteta, Garland-Thomson analizira romane Toni Morrison, gdje drukčije tijelo može poslužiti kao sredstvo dobivanja moći i rekonfiguracije ekstremnih društvenih hierarhija (Extraordinary Bodies). Primjerice, Morrison se bavi periodom ropstva u SAD-u u svom remek-djelu Beloved (1987) i životom ropkinje Sethe, koja ubija svoju kćerkicu u očajničkom pokušaju da je spasi od života u ropstvu. Sethe je snažna žena s mnoštvom ožiljaka po leđima koji su posljedica kažnjavanja. Njena leđa išarana ožiljcima funkcioniraju kao metaforička refleksija društvenih konflikata: ožiljci ujedno simboliziraju zakon robovlasnika, afirmirajući njegovu superiornost, i simbol transgresije potlačenih i preživljavanja okrutnosti. Kao što Dennis Patrick Slattery tvrdi, „Rane, drukčije oblikovano, obilježeno tijelo ili tijelo puno ožiljaka pričaju priču kroz vlastito otkrivanje svijetu” (14). Narativne mogućnosti obilježenog tijela ropkinje ukazuju na potencijalno afirmativno čitanje onoga što na prvi pogled ukazuje na submisivnost ili potlačenost, i omogućuju nova razmatranja ožiljaka (ili obilježenog tijela).

Lezbijski feminizam, performativnost roda i redefiniranje „prave“ žene

Lezbijski je feminizam pridonio radikalizaciji pokreta za ženska prava u dvadesetom stoljeću i društvenoj transformaciji, kad su se žene (pogotovo lezbijke) pojavile u kontekstima i profesijama rezerviranim za muškarce i tako otvorile put drugim ženama, normalizirajući prisutnost žena u društvenim sferama iz kojih su sistematično isključivane kroz povijest. Osim rase, klase i roda, lezbijke su diskriminirane zbog svoje spolne orijentacije i načina života koji se često nije uklapao u heteronormativna očekivanja. bell hooks u svojoj utjecajnoj knjizi Feminism is for everybody: passionate politics (2000) ističe da su lezbijke puno pridonijele feminističkom pokretu u njegovim začecima zbog činjenice da se nisu mogle osloniti na muškarca kao financijsku potporu u obliku braka; same su tražile posao i načine uzdržavanja suočavajući se sa seksizmom i boreći se za prava žena na ekonomsku neovisnost i rad u profesijama dotad rezerviranim za muškarce (39). U svojoj raspravi tjelesnosti i odjeće, hooks ističe da je nošenje hlača na posao zamjenilo steznike, haljine i drugu odjeću namijenjenu ženama i rezultiralo većom mobilnošću žena u svakodnevnom životu (31-32).

Sam pojam lezbijstva je kulturološki i povijesno specifičan i varirao je kroz dvadeseto stoljeće. Halla Beloff u svom članku „Lesbian Masks: beauty and other negotiations“ (2001) analizira odjeću lezbijki i performans roda. Prema Beloff, odjeća igra vrlo važnu ulogu kao političko sredstvo samoprezentacije. Koristeći povijesnu analizu, Beloff konstatira da se u prvoj trećini dvadesetog stoljeća dogodio procvat u prezentaciji lezbijskih kostima među lezbijkama visoke i više srednje klase, u jeku uspona feminističkog pokreta („Lesbian Masks“). U ovom kontekstu, odjeća funkcionira kao bitni aspekt performansa roda i omogućava slobodu stvaranja specifičnog identiteta izvan dominantne kulture. Prema Beloff, lezbijke su odbacivale bogato ukrašene haljine i pomno sređene frizure i nakit i preferirale obične svilene košulje, odijela izrađena po mjeri, tregere, kratko podšišanu kosu i elegantne kopče za kravatu (64). Ovaj stil afirmira konceptualizaciju roda kao performansa i služi kao primjer kako društveno marginalizirane skupine postižu superioran status primjenjujući vlastite kriterije (Beloff 65). Beloff to objašnjava ovako:

„Ako drugi misle da smo perverzne, mogli bismo im pokazati da naš 'perverzni' stil života uključuje novu estetiku naprednog modernizma koji se odmaknuo od njihove tradicionalne edvardijanske. Našle smo alternativni put za biti dostojne poštovanja“ (65).

Jedan od najutjecajnijih i najkontroverznijih romana prve polovice dvadesetog stoljeća u kojem se odjeća i fizička različtost tematiziraju u kontekstu performansa identiteta i afirmacije je Well of Loneliness (1928) u kojem britanska autorica Radclyffe Hall opisuje život „muškobanjaste“ djevojke koju je otac nazvao Stephen, sukladno svojoj patrijarhalnoj želji za sinom. Stephen se osjeća

usamljeno i drukčije od ostalih djevojaka u visokom engleskom društvu; ona samom svojoj pojavom i interesima izaziva perskriptivne rodne norme. Naime, Stephen čita knjige, bavi se mačevanjem, lovom i nosi hlače te se želi riješiti svoje duge kose. Stephen također izaziva nelagodu u društvu:

„Bilo je nešto u njoj što je izazivalo pritajeno neprijateljstvo, neka nesvjesna pretpostavka. Premda je bila sramežljiva, osjećali su tu pretpostavku; smetala im je, stavljala ih u obrambeni stav. Bila je zgodna, ali prekrupna...“ (Hall 60).

Nelagoda koju Stephen izaziva jest posljedica njene rodne transgresije; sama činjenica da ona svojim rodnim performansom postaje dio privilegiranog društvenog sloja rezerviranom za muškarce izaziva nervozu jer krši društvene norme. Kao transgresivni lik fluidne rodne prezentacije, Stephen svojom pojavom ukazuje na konstruiranost rodnih kategorija i utjelovljuje pravo pojedinca na hrabro samoodređenje. Premda Stephen donekle internalizira patrijarhalne norme i razmišljanja (primjerice ideju da su muškarci zanimljiviji i pametniji od žena, dok su žene su pasivna, krhka i ekonomski i emotivno ovisna bića), to se promišljanje mora vidjeti u kontekstu ranog dvadesetog stoljeća gdje su bijele žene više klase (društveni sloj kojem pripada Stephen) bile znatno ograničene u svojim izborima, stupnju obrazovanja i pristupu ekononskim sredstvima i život im se često svodio na heteroseksualni brak i majčinstvo. Ipak, mnogo je žena (poput Stephen) izazivalo strogi binarizam i separaciju muškog i ženskog roda kroz različite direktne i indirektne transgresije, bilo kroz odjeću, afinitet prema istom spolu, seksualne navike i obrazovanje. U romanu, Stephen svoje zaljubljivanje u druge djevojke vidi kroz ideološke okvire „seksualne inverzije“, to jest teorije koju su ondašnji seksolozi koristili da opišu homoseksualnost. Prema toj teoriji, Stephen ima dušu muškarca „zarobljenu“ u ženskom tijelu. Premda je Well of Loneliness izazvao burne reakcije ondašnjeg društva te patrijarhalnih i homofobičnih komentatora i inspirirao mnoštvo kritičkih osvrta, ostaje bitan roman prve polovice dvadesetog stoljeća o hrabrom protivljenju heteronormativnosti i ostalim društvenim pravilima. Njegova feministička poruka se ne odnosi samo na žene koje se identificiraju kao lezbijke već općenito na pojedince koji se svakodnevno suočavaju sa diskriminacijom, izazivaju „nelagodu“ svojom različitosti i bore se za osnovno ljudsko pravo na samoodređenje.

Zaključak

Analizirajući reprezentacije ženskog tijela kroz feminističku perspektivu, ovaj članak se fokusirao na književna djela koncipirana kao politički angažirane reakcije na neravnopravnost i stigmatizaciju. Spisateljice poput Angele Carter i Margaret Atwood u svojim djelima istražuju kompleksnu vezu izmedu ženskog tijela, stigmatizacije i cirkuskih atrakcija, te načine na koji se ženstvenost tretira kao transgresija normativnosti u suvremenom zapadnjačkom društvu. Toni Morrison u svojim romanima prikazuje afro-američke protagonistice čija rasa (kao i rod, klasa i druge kategorije) biva konstruirana kao „devijantna“ u rasističkom i seksističkom američkom društvu. Ipak, kako Morrison i Garland-Thomson pokazuju, simboli opresije, potlačenosti i različitosti mogu poslužiti kao sredstvo afirmacije i pozitivne konstrukcije identiteta potlačenih. U kontekstu Butlerovske performativnosti roda, odjeća također može poslužiti kao sredstvo afirmacije. Prema analizi Halle Beloff i bell hooks, upravo su lezbijke u jeku uspona feminističkog pokreta u prvim desetljećima dvadesetog stoljeća počele nositi odjeću i raditi u profesijama rezerviranim za muškarce; bile su svjesne važnosti društvene klase i stvorile su svoj vlastiti subverzivni identitet i tako znatno doprinijele feminističkom pokretu (Beloff; hooks). Radclyffe Hall je opisala konstrukciju transgresivnog identiteta u svom romanu o Stephen, svjedočeći o bolnoj stigmatizaciji drukčije žene, ali i njenoj afirmaciji i hrabrosti. Reprezentacije tjelesne različitosti u suvremenim romanima ženskih spisateljica izazivaju tradicionalne i autoritativne diskurze, uključujući dominaciju normativnih subjekata u zapadnjačkoj književnosti, i doprinose novim promišljanjima identiteta te svjedoče pravima pojedinaca na samoodređenje.

Bibliografija

Atwood, Margaret. Lady Oracle. London: Virago, 2007

Carter, Angela. Nights at the Circus. London: Vintage Books, 2006

Garland-Thomson, Rosemarie. Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature. New York; Chichester: Columbia University Press, 1997.

Hall, Radclyffe. Well of Loneliness. London: Virago Press, 2008

Hooks, bell. Feminizam je za sve: Strastvena politika. Trans. Tamara Sliškoviċ. Zagreb: Centar za ženske studije, 2004

Klaić, Bratoljub. Rječnik stranih riječi. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1990

Morrison, Toni. Beloved. London: Vintage, 2005

Schur, Edward. Labeling Women Deviant: Gender, Stigma and Social Control. New York: McGraw-Hill, 1984

Scott-Dixon, Krista. The Bodybuilding Grotesque: The Female Bodybuilder, Gender Transgression and Designations of Deviance. Stumptuous.com. 12 March 2009. http://www.stumptuous.com/grotesque.html>

DJB, Reflections on a Sacred Mirror, 15 March 1995, Mavericsofthemind.com. 12 March 2009

http://www.mavericksofthemind.com/grey-int.htm>

Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License